

Abstract. The article examines sites of memory dedicated to the victims of political repression carried out by the Soviet authorities, located in Vinnytsia, which bear witness to the events of the 1930s known as the Vinnytsia Tragedy. The study makes it possible to trace changes in the perception of these sites within the public space over time and explains the reasons behind such transformations. It also explores how these events have been reinterpreted in the contemporary period.

Keywords: repressions, memorial space, Vinnytsia.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Вінницька область / упоряд. В. П. Лациба (кер.), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. Г. Паламар, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. Кн. 1. Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. 908 с.
2. Вінниця: злочин без кари: документи, свідчення, матеріали про більшовицькі розстріли у Вінниці в 1937–1938-х роках / ред.: Є. Сверстюк, О. Скоп; передм. Є. Сверстюк. Київ: Воскресіння, 1994. 333 с.
3. Мельничук О. А., Довганюк В. Ю. «Вінницька трагедія» в ідеологічному протистоянні Німеччини та СРСР на завершальному етапі війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2020. Т. 31(70), № 3. С. 48–58.
4. Маєвський О. Відображення Вінницької трагедії у дзеркалі німецької пропаганди. *Український історичний збірник*. Вип. 19, 2017. С. 240–258.
5. Киридон А. Потенціал комеморативних практик у конструюванні національної ідентичності: концептуалізація проблеми. *Історична пам'ять*. 2020. № 1(42). С. 7–19.
6. Киридон А. Політика пам'яті в умовах демократії: вшанування жертв геноцидів та масових убивств. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2016. Вип. 17. С. 216–236.
7. Вшанування і пам'ять у сучасній Україні. *Аналіз законодавства та місцевих практик. Зелена книга політики пам'яті* / ред. А. Луньова. Київ, 2025. 44 с.
8. Кислюк К. Меморіальний ландшафт української культури: минуле та сучасність. *Філософська думка*. 2016. № 3. С. 90–105.
9. Боднар В. До 1943-го – шість тисяч, після – десять тисяч жертв: історія найжахливішого місця у Вінниці. *Вінницька агенція журналістських розслідувань*. 06.11.2025. URL: <https://vajr.info/2025/11/06/do-1943-ho-shist-tysiach-pislia-desiat-tysiach-zhertv-istoriia-nayzhakhlyvishoho-mistsia-u-vinnytsi/> (дата звернення: 26.02.2026).
10. Боднар В. У парку є як мінімум 21 братська могила. VLASNO. 04.07.2016. URL: <http://vlasno.info/spets-proekti/1/istoriya/item/12160-na-terytorii-vinnytskoho-parku-dosi-znakhodiatsia-tila-maizhe-5-tysiach-zhertv-stalinskykh-represii>

УДК 94(477.44)''1917/1921'':37:323.2

ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКА ТА ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ ВІННИЧЧНИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР. ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ МІСТА ТА ОБЛАСТІ

Д. В. Шатковський

Анотація. У статті досліджується комплексна освітня та громадська активність провідних представників інтелектуального середовища Вінниччини в добу Української революції 1917–1921 рр. Проаналізовано внесок Д. Марковича, В. Отамановського, М. Битинського та Я. Гальчевського у розбудову національної системи освіти, краєзнавства, державної символіки та громадських інституцій. Особливу увагу приділено трансформації їхньої спадщини в сучасному публічному просторі регіону в умовах деколонізації історичної пам'яті та формування нових національних наративів.

Ключові слова: Українська революція, Вінниччина, видатні діячі, просвітництво, громадська діяльність, меморіалізація, публічний простір, історична пам'ять.

Вступ. У ХХ ст. ці процеси набули особливої гостроти, коли розпад великих континентальних імперій спровокував появу низки нових національних держав. Українська національно-демократична революція 1917–1921 рр. стала невід'ємною частиною цього глобального європейського ландшафту, репрезентуючи складну трансформацію від стану тотальної війни до спроб розбудови демократичного миру та стабільних державних інституцій. У цьому контексті вивчення інтелектуальної та політичної спадщини регіональних еліт набуває статусу

ключового інструменту для розуміння того, як локальні державотворчі ініціативи вписувалися у загальний стрім світових політичних змін. Це питання є надзвичайно актуальним в умовах сучасної боротьби України за суверенітет, коли досвід минулого століття стає фундаментом для виховання національної стійкості.

Вінниччина, як важливий стратегічний, транспортний та адміністративний центр періоду визвольних змагань, висунула цілу плеяду діячів, чия публічна активність мала значний вплив на перебіг подій. Постаті Дмитра Марковича, Якова Гальчевського, Валентина Отамановського та Миколи Битинського є не просто біографічними одиницями, а символічними конструктами, навколо яких сьогодні формується теперішній історіографічний дискурс. Варто зацентувати увагу на тому, що в період 1919–1920 рр. Вінниця фактично тричі виконувала функції столиці Української Народної Республіки. Це призвело до концентрації у місті кращої інтелектуальної енергії країни, що зумовило виникнення унікального соціокультурного феномену – поєднання інтенсивної державної роботи з масштабною освітньою та громадською практикою. Дослідження цього досвіду дозволяє глибше зрозуміти механізми адаптації інтелігенції до умов воєнної загрози.

Аналіз останніх досліджень свідчить про сталий інтерес науковців до регіонального виміру революції. Важливими у цьому контексті є праці бібліографічного характеру, видані Вінницькою ОУНБ [1, с. 142], які систематизують величезний масив літератури про події на Поділлі. Розвідки про окремих діячів, зокрема фундаментальні дослідження Педагогічного музею України про Д. Марковича [2, с. 1] та наукові праці про історіографію та джерельну базу досліджень життя і діяльності Я. Гальчевського [3, с. 164], дозволяють деталізувати особистий внесок кожного у загальну справу. Варто також відзначити новітні напрацювання в галузі публічної історії та меморіалізації, які розглядають історичні постаті як активних учасників формування модерного міського ландшафту. Проте комплексний аналіз саме освітньо-громадського сегмента діяльності цієї четвірки потребує подальшої систематизації, особливо в контексті їхнього впливу на формування нинішнього публічного простору міста. Метою статті є висвітлення основних напрямів діяльності видатних діячів Вінниччини у 1917–1921 рр. та простеження їхнього впливу на сучасну регіональну політику пам'яті.

Основний текст. Дмитро Маркович репрезентує покоління діячів, які поєднували глибоку юридичну культуру з активним просвітництвом. Працюючи у Вінниці в структурах Подільського союзу споживчих товариств, просвітник розглядав кооперацію не лише як економічну модель, а як форму національного та громадянського самоврядування. За його ініціативи та активної участі при кооперативах відкривалися хати-читальні, українські школи та вечірні курси для дорослих. Це була спроба створити альтернативну систему освіти, яка б не залежала від імперських стандартів і була спрямована на виховання критичного мислення у селянства. Як зазначають фахівці Педагогічного музею, Маркович був переконаний, що без поширення знань державна незалежність не матиме надійного соціального фундаменту [2, с. 1].

Особливої уваги заслуговує його робота у Вінниці на посаді міністра юстиції УНР у 1919 р. Маркович ініціював розробку законодавства, що базувалося на демократичних принципах, та активно сприяв українізації судових інституцій на Поділлі. Він розглядав правосуддя як частину загальнонаціональної освіти: закон мав стати зрозумілим і доступним для кожного громадянина, що було революційним кроком для тогочасного суспільства. Його публічні лекції для службовців та дописи у пресі того часу слугували потужним інструментом правового просвітництва. Сьогодні його постать у публічному просторі Вінниці, увічнена через топоніміку та меморіальні знаки, символізує тяглість української правничої та громадської традиції, що виникла саме в період революційних трансформацій. Його спадщина демонструє важливість поєднання правової грамотності з національною ідеєю [1, с. 210].

Інституціоналізація краєзнавчої освіти представлена у діяльності Валентина Отамановського. Він був ключовим архітектором інтелектуального простору Вінниці, чия діяльність значно випереджала свій час. Його головним досягненням стала розробка концепції та практичне заснування Кабінету виучування Поділля. Ця установа задумувалася не просто як науковий центр, а як потужний освітній хаб, що мав охопити все населення регіону. Отамановський

впроваджував інноваційні для того часу методики залучення громадськості до краєзнавчих пошуків. Він залучав студентів, вчителів та краєзнавців-аматорів до збирання фольклору, опису пам'яток та вивчення природних багатств краю, створюючи мережу народних кореспондентів. Це була форма справжньої демократизації науки, де кожен житель регіону міг стати учасником великого дослідницького проекту [4, с. 12].

Очолюючи Вінницьку філію Національної бібліотеки України (нині ОУНБ імені В. Отамановського), він перетворив її на епіцентр публічної інтелектуальної комунікації. За його керівництва бібліотека перестала бути закритим сховищем, ставши майданчиком для публічних лекторіїв, виставок та засідань наукових товариств. В умовах війни та постійної зміни влади Отамановському вдалося зберегти інтелектуальне ядро міста та врятувати сотні цінних видань. Він вірив, що бібліотека є серцем громади, де формується майбутня еліта. Теперішні практики вшанування його пам'яті, зокрема щорічні наукові читання та цифровізація краєзнавчих фондів, доводять, що його модель «відкритої науки» та публічного просвітництва залишається актуальною і сьогодні, слугуючи взірцем для культурних інституцій міста. Його праця стала фундаментом для розвитку сучасного українського краєзнавства та формування локальної ідентичності в умовах новітніх викликів [4, с. 15].

Генеza та творче становлення Миколи Битинського як візуалізатора державності також має значення для історії України. Цей діяч увійшов в історію як «митець-державник», чия діяльність у Вінниці та на Поділлі була спрямована на створення візуального коду української незалежності. Біографічний шлях Битинського є прикладом формування інтелігента нової генерації. Народившись 24 листопада 1893 р. в містечку Літині на Поділлі у родині губернського секретаря, він з дитинства виховувався у середовищі, де поєднувалися адміністративна служба та духовні цінності [5, с. 112]. Навчання у Художньо-Промисловій школі в Кам'янці-Подільському (1908–1912 рр.) заклало основу його професійних навичок у малярстві та декоративному мистецтві, які згодом стали визначальними в його геральдичній творчості. Аналіз історіографії діяльності Битинського дозволяє простежити глибокий зв'язок між його художньою творчістю та державотворчими інтенціями Української Народної Республіки [5, с. 114].

Робота Битинського над проектами прапорів, нагород та державної геральдики фактично створювала візуальну мову, якою молода республіка репрезентувала себе світові. Проте за фасадом мистецтва завжди стояла глибока педагогічна праця. Битинський був учителем за фахом, і його просвітницька місія полягала у вихованні національної ідентичності через символи. Він розглядав державну атрибутику як потужний дидактичний засіб, що здатен консолідувати націю навколо спільних цінностей в умовах збройного протистояння. Його досвід служби у 2-му інженерному корпусі у Вінниці в 1919 р. дозволив йому на практиці реалізувати ідеї військового просвітництва. Його розробки, такі як Хрест Симона Петлюри та Воєнний хрест, стали символами тягlosti боротьби за волю. Сьогоднішній інтерес до його спадщини у громадському просторі Вінниці зумовлений потребою у формуванні нової мілітарної ідентичності. З точки зору публічної історії є дуже важливим, що ескізи початку ХХ ст. стають основою для символіки Збройних Сил України. Це є найвищим виявом практичного просвітництва – коли історична пам'ять стає дієвим інструментом державного будівництва та патріотичного виховання молоді в умовах новітніх викликів [6, с. 1].

Педагогічний та ідеологічний вимір повстанської діяльності Якова Гальчевського втілюють специфічність постатей Української національно-демократичної революції. Персона Якова Гальчевського, отамана Орла, часто звужується до рамок виключно військового лідера, що є суттєвим спрощенням його складної ролі в революційних подіях. Його професійний бекграунд вчителя мав визначальний вплив на методи його боротьби та організацію повстанського руху на Поділлі. В умовах збройного спротиву на Вінниччині Гальчевський приділяв величезну увагу роз'яснювальній роботі з населенням. Вивчення джерельного масиву про діяльність отамана дозволяє по-новому глянути на його стратегію формування національної свідомості через слово та просвітницьке відозви [3, с. 165].

Гальчевський прагнув підтримувати елементи цивільного правопорядку в районах свого контролю, створюючи альтернативні структури управління, що базувалися на засадах УНР.

Він активно сприяв роботі сільських шкіл та релігійних громад, розглядаючи освіту як єдиний надійний засіб протидії більшовицькій пропаганді. Його діяльність була спробою зберегти українську соціальну тканину та культурну ідентичність в умовах тотальної війни. Він розумів, що перемога у збройному конфлікті неможлива без перемоги у свідомості людей. Сучасна меморіалізація Гальчевського у Вінниці та Літині, зокрема через проведення масштабного «Гальчевський Фесту», є успішною трансформацією військової історії у потужний культурно-просвітницький інструмент. Це дозволяє повернути у масову свідомість імена героїв, які боролися не лише зброєю, а й словом, формуючи публічну пам'ять про визвольний рух як про інтелектуально усвідомлений вибір нації, а не лише стихійний соціальний бунт [7, с. 1]. Просвітницька робота Гальчевського стала важливою передумовою для формування тривалого спротиву окупаційним режимам у наступні десятиліття.

Висновки. Дослідження громадської та освітньої діяльності видатних діячів Вінниччини 1917–1921 рр. дозволяє стверджувати, що інтелектуальний спротив був фундаментальним складником українського державотворення. Д. Маркович, В. Отамановського, М. Битинського та Я. Гальчевського кожен у своїй сфері – кооперації, науці, мистецтві чи військовій справі – діяли як свідомі просвітники. Вони заклали підвалини для формування того публічного простору, який ми сьогодні активно відновлюємо та деколонізуємо. Їхній досвід доводить, що навіть у найтяжчі періоди війни інтелектуальна праця та освітні ініціативи є ключовими запобіжниками національного забуття. Вони створили тяглість традиції, яка дозволяє незалежній Україні спиратися на солідний історичний досвід формування громадянського суспільства в умовах екстремальних викликів.

Системне повернення цих імен у публічний дискурс Вінниці через перейменування вулиць, бібліотек та встановлення меморіальних знаків є свідченням зрілості української політики пам'яті та її здатності до самоочищення від нав'язаних імперських наративів. Наукове вивчення їхньої спадщини забезпечує концептуальну основу для формування національної стійкості у нинішніх умовах інформаційної війни. Постаті цих діячів слугують прикладом того, як індивідуальна активність може трансформувати соціокультурний ландшафт цілого регіону. Перспективи подальших розвідок полягають у залученні нових архівних джерел, які дозволять деталізувати педагогічні методики цих діячів та їх ефективну адаптацію до викликів сучасного державотворення. Це допоможе переглянути історію України не як історію поразок, а як історію безперервної інтелектуальної та громадської боротьби за власну суб'єктивність та гідне місце у європейському домі.

Abstract. The article examines the complex educational and public activity of leading representatives of the intellectual and cultural environment of the Vinnytsia region during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. The contribution of D. Markovych, V. Otamanovskiy, M. Bytynskiy, and Y. Halchevskiy to the development of the national education system, regional studies, state symbols, and public institutions is analyzed. Special attention is paid to the transformation of their heritage in the modern public space.

Keywords: Ukrainian revolution, Vinnytsia region, prominent figures, enlightenment, public activity, memorialization, public space, historical memory.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вінниччина в контексті Української революції 1917–1921 років: наук.-допом. бібліогр. покажч. / *Вінницька ОУНБ*. Вінниця, 2021. 512 с. URL: <https://library.vn.ua/elbooks/downloads/vinnichchina-1917-1921.pdf>
2. Дмитро Маркович: 175 років. *Педагогічний музей України*: офіційний сайт. Київ, 2023. URL: <https://pmu.in.ua/mc-events/%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%BE-%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87-175-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%B2/>
3. Шатковський Д. Історіографія та джерельна база досліджень життя і діяльності Якова Гальчевського. *Травневі студії 2024*: зб. матеріалів VI Міжнар. наук. конф. Вип. 9. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. С. 163–166. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/16061>
4. Валентин Отамановський – видатний історик України. *ВОУНБ імені В. Отамановського*. 2023. URL: <https://library.vn.ua/news-and-events/novini/lyutij-2023-news/valentin-otamanovskij-vidatnij-istorik-ukraiini>
5. Шатковський Д. Історіографія щодо діяльності Миколи Битинського. *Травневі студії 2025*: зб. матеріалів VII Міжнар. наук. конф. Вип. 10. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2025. С. 112–120. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/17841>

6. Багатогранний Микола Битинський. *Газета «Подлянин»*. 2018. URL: <https://podolyanin.com.ua/suspilstvo/17364/>

7. На Вінниччині відбувся «Гальчевський фест». *АрміяІnform*. 2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/11/08/na-vinnychchyni-vidbuvsya-galchevskyj-fest/>